

lekesültségében olykor már több szílat tart a kezében, mint amennyivel elbír, s közben lankadatlan energiával már újabb és újabb ötletek felvillantására is módot talál. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Cs. Varga Istvánnak és nemzedéktársainak nagy ihlető élménye a 60-as évek, amikor egy új nemzedék megkönnyebbülve vehette tudomásul, hogy bizonyos általa felismert (persze, csak saját maguk számára történt a felismerés, hiszen korábban is méltányolt teljesítményekről volt szó) irodalmi értékek végre hivatalosan is „menlevél”-ben, sőt „támogatás”-ban részesülnek. A csaknem zavartalan, de mindenképpen boldog birtokbavétel mozgósító ereje hatja át a *Tanújeleket*. Erre vezethető vissza az is, hogy kevés szó esik azokról a konfliktusokról, amelyek a 60-as években is fennállottak Németh és az őt körülvevő világ között. Ezt meg a *Csapda* interpretációja sínyli meg: szubjektív gyökereit, részben legalábbis, a két világháború közötti időszakban keresi a műmagyarázat, holott aligha vonható kétségsébe, hogy Puskin szavai az „elismert” Németh Lászlónak a keserűségét fejezik ki: „A cenzúrában az a legkomiszabb, hogy válogat az arcvonásainkban. Ezt meghagyja, azt kihúzza. S a végén nincs mit csodálni, ha egy torzkép néz vissza ránk az olvasók szeméből.”

Cs. Varga István nem oldott meg mindent, még kijelölt témakörében sem (ki lehetne deríteni pl., hogy milyen források alapján írta Németh László Puskin kismonográfiáját, s szemléletét ezek mennyiben határozták meg), de sok mindent elvégzett. Páratlanul széles olvasottsága, a szellemi jelenségeket összefüggésbe hozó fogékonysága és asszociációs készsége rendkívül gazdag vonatkozásrendszerbe állítja a vizsgált anyagot. Példás ügyszeretete és lendületes írásmódja alkalmas arra, hogy sokakban keltsen rokonszenvet, érdeklődést a tárgy iránt. A *Tanújelek* azt tanúsítja, hogy Németh László életműve nem szükségszerűen hűl, merevedik tananyagká, tiszteletre méltó irodalomtörténeti dokumentummá, hanem az életet közvetlenül is befolyásoló, eleven művészi, eszmei, erkölcsi hatóerő gyanánt funkcionálhat. (Magvető)

IMRE LÁSZLÓ

KARDOS LÁSZLÓ: SZÁZ KRITIKA

(„VERSEK AZ ÚJ LÉLEKÉRT”)

Hadd kezdjük így: s tegyük hozzá, ha máskor akár magunk hallanánk ilyen hirtelenjén, meghökölnénk. Új lehet-e, amit a jelző itt jelöl? S bizony, igen. És a versnek, a valódi hitelűnek — fémjelzése a kritika

föladata is! —, megvan ez a kifejezéslehetősége: az árnyalatnyit-változót követni, s akkor már, stilizálás-eszközeivel valami egyszeriben-újat, az iménti pillanatbélihez képest mást mutatni . . . s kinek? Nekünk magunknak, rólunk magunkról. Körülbelül így ismertethetném Kardos László egyik esszé jellegű kritikájának főbb tartalmát, a Kosztolányi-műfordításairól szólóét, ahol ő egyben a műbírálat lélegzet-fontosságú dolgát is meghatározza ekképp. Igenis szükség van, mint gyakorlati, emberközi műfajra és lehetőségre, a lírára, s a hiteles műbírálat ugyanúgy a lélek legnemesebb naprakésztségét hivatott kifejezni, naprakészítettségét, pillanatnak-odavetettségét . . . s hogy ebből a passzív-ságból miként lesz a legrejtekebb módok egyikén a legnyilvánvalóbb, már minden érzékeny „befogadónak” evidens új való. Akár csak a körülményekkel is, feljegyzetlen belső kommentárjainkkal, ezek s a világ kimondatlan kölcsönhatásaival: változunk mi, változik „a lélek”, és a költészet ennek kifejezője. Olyan azonnal-dokumentum, melyhez képest a számszerű felmérés már eleve hódolat, a nagyobb gondolati ív összefoglalása is csak utóbb követheti. Az a kritika pedig, amit Kardos László művelt, s aminek példáiból „százat” gyűjt egybe e kötet, az ilyen reflexió tovább-újratemtő lélekmunkájából, mondjuk ki, tudósi művésztevékenységéből fakad. Formáltságuk tekintve szépséggel, dolguk szerint a mindig-új (bármilyen szilárd) regisztrálásával találkozhatunk, egyebek között, e kritikákban.

Boldog bíráló az, aki több-kevesebb egységben leli meg, s látja meglegelni végül, ama tárgyat, melyre hivatva volt, s amit el sem hagyott, ráadásul úgy nagyjából a legfontosabb pontjain aztán, évtizedek során, meg is érintett. Kardos Lászlóról, a kritikusról, elmondhatjuk ezt. Ki se fejtjük akár: a Nyugat és köre . . . és utóhullámai, onnét is jellegzetesen a stabilitás-életművek képezték figyelmét ily módon kibontott tárgyait. Habár — és itt érdekes mélyfúrások végezhetőek a tanulmányok némelyikében (hadd nevezzük változatosan e száz darabot, joggal tesszük) — arra is van jel, hogy Kardos László, akarva-akaratlanul, kitekint a nem mindenben őt érdeklő, reá ható „tájak” felé, s etikailag ez annál szépségesebb, mert mentendő, nagy, hagyományosnak is tekinthető ügyről szólván tesz így, s feltárja egyben, hogy ez a tárgy mily sokrétű. Persze, Szép Ernőről van itt szó, s az ő 1984-es Népszabadság-beli dolgozatáról; Kardos László kiemeli, bár Illyés Gyula szavaival (s gondoljunk Illyés alap-indíttatásainak egyikére, hajdanijára is!), hogy Szép Ernő „volt az első, aki magyar nyelven szerkezettelen, középpont nélküli verseket írt . . .” Vigyázat, nem központosítás nélkülít! „. . . amelyek épp konstrukciótlanágukban voltak korszerűek, modernek; rokonai Guillaume Apollinaire verseinek, melyeknek újszerűsége szintén csak ebben a mindent feloldó és mindent befogadó poszt-szimbolista szimultanizmusban rejlett . . .” S tovább: ha belegondolunk e század innét messzi vezető képzőművé-

szetébe és irodalmába, már égaljunkon is honos tiszteletű neveket idézhetnénk, és a mai napok felelős törekvéseii juthatnánk. A Nyugat-vers eszménye volt, feltehetően, Kardos Lászlóé is. De...! Nyitottsága, mellyel akár a Nyugat nagyjait is elevenségként tárgyalja s helyezi részenként-izenként s nem pusztá fogalmiság-jegyben a mindenkor élő irodalom és szellem áramába, e valóban anyagértő és lélek-elvű átélő-szemlélet megadta neki azt a lehetőséget, hogy saját megvont vagy adott határain túlra „sejtsen”. Ha a *Száz kritika* gyűjteményét a szakmai hasznon, a történeti igazságtétel erkölcsi jóérzésén, az élvezetes olvasmányszempontúságon túl még két emberi mozzanattal bővülve sejtiük magunk is olvashatni, ezek: a szerző mélyen áramló szeretete ez írásokban rendre, valamint ez a benne rejlő, sajnáljuk néha, nem szerencsésebb körülmények némelykori égalja alá fogadott tágasság-készség. Természetesen ez nem a fölfedezésre váró életművek válaszaként-segítőjeként, nemcsak próbálkozásként van jelen; hanem ahol már nyilvánvaló az érdem elismert mivolta, ott is a „tovább-hogyan-s-miért” gazdagító, segítő, tűnődő tartása a kritikus Kardos Lászlóé.

Persze, jó csillagzata is mindig vezette. S nem csupán az utóbbi évtizedekben, hanem élete első felében is emígy-úgy: a *Nyugat* hozta írásait, mégpedig, ma jól látszik már, java terméséhez tartozóan. Megnőnek e fél évszázados, esetleg még hajdanább írások az időben, az életmű későbbi kibontakozásának teljesebbsége révén. Ám valamely írás igazi növekedése: mindig a stabilitása, a meglevője, a mikéntje. Ahogy Kardos László határozott, de fenntartásos-bölcs révedezést kizárni nem akaró gesztussal — mondattal! — kezd egy-egy bírálatot; ahogy azonnal a lényegre tér; ahogy éles és tiszta, amit mond, holott nem kristályrendszer-bravúrra törekszik, arra soha, de a mesterkélt borongó homlokat sem ismeri. Inkább a homlokráncokat, az érzőket. S mire vonatkoznak ezek? Megannyiféle mindenre. Ezért oly változatosak is ezek a kritikák. („Kritikák”, mondhatnám, ha olvasmányértékeként nézem őket.) Például a Kodolányi János *Boldog Margit*jéről szóló írást, a jelzett metszettséggel kezdve, így végzi: „Idegeiben alszik immár a nagy tapasztalat, hogy mindnyájan jók vagyunk és mindnyájan rosszak, egyszerre és megoldhatatlanul”. Fölfedezés? Mivel „alapgondolatok” ritkán adódnak fölfedezetlenül immár, a kijelentések helyi értéke adja az írástudóság hitelét. S Kardos László ilyen helyiérték-hangsúlyosan tud szólni bírálóprózájában. Mondjuk kifejtettebben: a jó költészet — vagy a jó novellisztika — bensőleg megszerkesztődött hangján. Aminek már szinte csak alkalmazástudománya az elhelyezés — az íráson belül.

Vagy átüt az íráson ez a belső minőség, a nem szűkebben szakmai. Ahogy Vészi Endre könyvéről 1938-ban így szól, szintén a *Nyugat* hasábján, összefoglalóul: „A *Felszabadult* fiatal írójáról kár volna

máris határozottabb véleményt erőltetni. Tehetséges, becsületes, figyelni való — ezt a három jelzőt minden kockázat nélkül odaríthatjuk a neve mellé”. Elemezni lehetne ezt a mondatot az önmagában vett pontosság és árnyaltság szempontjaiból is, de aszerint szintén, hogyan állja meg a helyét, épp a túlságok kerülésével, de az értékek bemérésével, a jövőt is sokáig illetően. Ráadásul szép a megfogalmazás, jól-lehet visszafogottan szakszerű: avval „a neve mellé” kitétel. Egyáltalán, Kardos László ennek az arányrendszernek is egyik példás, tanítani való mestere: a méltányló figyelmet és a fenntartásos szeretet szavakba is tudta önteni ily öntvényként.

Hosszasan vizsgálódhatnánk — épülésre, nemes mulatságra is, kellemes percek meghittségére —, hogyan s mint értékel és helyez el a Nyugat legnagyobbjainak vonulatán kívüli műveket, jellegeket, esélyeket s eredményeket egy érdek nélküli, tiszta skálán, vagy épp valami szentül vélt, tűnődve vágyott cél-értékrendszer szerint. Ám nem túlzás, ha azt mondjuk: érdeklődésünk s szívünk elsődleg oda húz itt, hogy lássuk, mi érdekeset mond — mond még, tanulmányai „után” s mellett — az ő szívének s érdeklődésének legkedvesebb, vagy közel ily, témáiról. Előszavában lelkiismeretesen részletezi, ki miért maradt ki (történetesen) ebből a kritika-gyűjteményből. Például, mert kritikái megbízást, régi években, nem kapott „rá”. Vagy: összefoglalóbb jegyben kellett-lehetett szólnia róla. Amaz József Attila, emez Illyés Gyula. Ám egy 1945-ös előadását idézheti az egyik esetben, s meg is teszi — a bíráló önellenőrző gondossága —, és Illyésről a legszebb, legtalálhatóbb szavak közé tartozik műbírálati irodalmunkban, amit ekképp olvashatunk. Ha már ezt így elmondtuk, s alkalom kínálkozik, hogy a korábban említettekre — körültekintés, homlokránc, tűnődés a túl kész fogalmak elfogadása helyett, legalábbis kérdéskörükön —, mindjárt a kötet elején lelni egy ilyen bátorító, s megint tanítani való kis összefoglalást, a Kosztolányi—Ady ügy kapcsán, ahol is a különben rajongva, de méltányosan szeretett Kosztolányit Kardos nem érti, miként ragadtathatta el magát ily felszínesen Ady ellenében, s egy olyas vádat, hogy Ady számos írása „rendelésre” készült volna, nem egyszerűen elutasít, hanem rá jellemző bölcsellemmel így forgat tovább szelíden, de kérlelhetetlenül: „Ki tudná eldönteni, mi készül megrendelésre, s mi nem?” A kötet rendre telis-teli ily *telitalálatokkal*.

Másrészt milyen körültekintő az egyértelmősége, abban a Kosztolányi-elutasításban, az Ady elleni támadásában! Érdemes idézni: „Kosztolányi sok ellenkezést felverő cikke egy ponton bizonyára helyeslésre talál . . . ahol a túltengő Ady-kultusz ellen emelte fel szavát . . . De kérdem: sokallhatjuk-e az Ady iránti érdeklődést, amikor látjuk, hogy szenvedélyes és vonagló kultusz tülekedik az operett és a futballpályák artistái körül? . . . Hogy költő körül egyáltalán tömegmozgalom indulhatott e testies, szellemtelen korban, már maga sok

mindennel fölér . . . S író panaszkodjék emiatt utoljára!” Ez az utolsó mondat, hangsúlya lejtésével, amely oly mélyen lélektartás, mintha eleven, mesteri közelünkbe hozná ma is Kardos Lászlót — dorgáló vállátöléléssel akár. Vagy csak szellemben. De egyébről is becses elemzést ad e tárgyban. Arról, hogy az a támadás, amely Kosztolányi részéről, épp Kosztolányi és Ady hívei számára hökkentő és dorgálandó, mennyire áttételes szellemi folyamat eredménye már, nem hasonlítható a napi kritika bármiféleségeihez. „Mert ezzel a cikkel”, — írja, — „csak olyan ellenfél állhatott elő, akiben az ellenszenv már tökéletesen átlényegült, szellemivé finomult, rejtett ideg- és ízlédiszpozícióvá nemesedett, s most titkon munkál, anélkül hogy az öntudat észrevenné működését.” Mennyire rászorulnánk ma az ilyes elemzőre! Mi mindenünkkel! S befejezésül itt: a nagyobb kitekintés megint. S újra röviden, de nem a megfellebbezhetetlenség összefoglalójaként: „Költő nagyságát bizonyítani, gyengeségét igazolni egzakt módon lehetetlen. Meg kell elégednünk az *evidencia* magyarázatával . . . Magyarázni, fejtegetni persze szabad és kell is, de a végső bizonyág mégiscsak az *evidencia* érzése” (kiemelés — Kardos Lászlótól). Egy-egy ilyen gondolatvillantásnak is máig ér a fénye. Az érték, a valódi művészeti érték, az emberlét-érdekű, a számokba nem fogható, a gyakorlatiassággal meg nem közelíthető — sorolhatnánk! — irodalmi létezők szintén rászorulnának e biztos tudás szélesebb körű s némelyképp célra tartódott *evidenciájára*. S még ez is fontos: Kardos László elismeréri, hogy Kosztolányi, megannyi túlzása és tévedése ellenére is a legfontosabbra, Ady *költői értékre* irányította rá a figyelmet. A tényleges művészi kérdéssel foglalkozott. Egy olyan korban, mely . . . mint a kritika minősíti. A többtényezősen is megvesztegethetetlenül minősíteni tudó szemlélet és átérés remekművű és feledhetetlen közelű példája ez az 1929-es cikk a Debreceni Független Újságból.

Kíméletlen volt s maradt azonban Kardos László a könyv-formát öltő „stiláris botlásokkal, a fegyelmezetlen gondolkodás bántó jeleivel”. (Nem az iménti dologban, persze!) Ilyenkor, a napjainkat sem kímélő egynemű „tudóskodó filologizálás komikuma” láttán, vagy „az állandületes, felelőtlen és kongó odamondogatás” példáién, nem mérsékeli pontos szavát; ám ezt is ilyesképp teszi: „nyomatékosan felhívja” a szerzőt, erkölcsi kötelesség okán, „írói hajlamának s tehetsége méreteinek szigorú revíziójára”. Vagy bátor szóval így zár egy kritikát: „. . . tehetséges író, de egy végzetes elvi eltévelyedés rabja. Azt hiszi tudniillik, hogy ha teljesen rábízná magát lappangó, mélyebb, spontánabb írói ösztöneire, nem szolgálná oly híven és oly eredménnyel . . . eszményeit, mint az ily giccsbe hajló, primitív tákolású irányművekkel”. Vagy egy nagy költőnk korai kötetéről megállapítja: „Kár, hogy ez a hang még nem zeng valami tisztán. Túlfejlesztett . . . hasonlatok, homályba fúló, áltömör kifejezések, akara-

toskodó, modorosan megdült szórendű mondatok . . .” kerülnek bíráló tollának lajstromára. Sosem helyére. Okozzák józan-átélő homlokráncolását.

Műfordításkötetéről (!:napjaink) ír alaposan, ír fontosat, s nagy kiváltsága ama korban, a 30-as évek táján, hogy igazi kezdeményeket értékelhet, Szabó Lőrincét például. Az első magyar Villon-könyvet. S ilyen telibe érző-értő megfogalmazást ad, árnyalatnyi s méltányos bírálat tőszomszédjában: „. . . Szabó Lőrinc a legendás franciának komor, erős emberségéről és egészséges művészösztoneiről győzi meg az olvasót.” Fegyelmezett költői látásmód húzódik meg szerény biztonsággal ily mondatok egy-egy szó-párosa mögött.

Következetes. Kassáknál a korábbi prózaírói gyengék tűntét annak tulajdonítja, hogy végre az író „megy, amerre ösztönei szipik”. (A korábbi kemény bírálat tárgya, idézett részünkben, nem Kassák volt.) A régebbi próza-hibákat így jellemzi itt: „fásan szilárd . . . életfestés”, amely „oly gyakran vette ízét” jobb értékeknek. Remekművű megfogalmazások, anélkül, hogy remekelni akarna a kritikus. S magáról vall, amikor ezt a Kassák-bírálatot így fejezi be: „. . . a feladat nehézségeit a témába hajló mély szeretettel, néhány különösen zamatos ponton pedig egy keménységében is meleg, tompaságában is fénylő humorral győzi le”. Természetesen: sose akar magáról vallani önző módon ilyenkor. Természetesen: ki tudja! Mert, Kardos László után szabadon, kritikáinak „kritikusa” azt is mondhatja: tudjuk, hogy egyszerre akarjuk önmagunkat adni és hogy Istenem, csak rólunk ne legyen végre egyszer szó . . . !

Talán a hangvétel, a nézés szöge, ahogyan e gyűjteményről valami ismertető adódnék itt: mutatja, remélhetőleg, mindez, hogy együttesében alapvetően szépirodalmi (ily szempontúan is tekinthető) és nem „pusztán” szakjellegű, netán „alkalmi” könyvről van itt szó. Mert Kardos László e kritikákkal, végeredményben, megírta a maga „lélektől-lélelig-közel” kis irodalomtörténetét is.

A *Válasz* 1934-es oldalain látott napvilágot Márai Sándorról írt kritikája. A tárgytól s a könyvet csekély fenntartásokkal nagyra értékelő rövid gondolatsornak itt is hadd a bevezetését idézzük, az azonnali leglényegesebbre-törés jegyét: „A műfajok tana egyre kétségbeejtőbb tudománnyá bonyolódik. Címkeink immár legfeljebb annyit jelentenek, mint a világtájak nevei, amelyek pedig édeskeveset mondanak például a kelet és északkelet közt futó sugarak végtelen milliárdjairól.” Talán sosem fogom olvasni *A sziget* című regényt, „a tárgyat”, de ezzel a közléssel mindenkor kezdek valamit: például bátorít, megnyugtat. Vagy jó az ily tudottabbságok viszontlátása tömör formában: „Minden íróból kitetszik egy olvasóideál arca; azé, akiben az író reménykedik, akit legbizóbb pillanataiban olvasóul kíván. Ez az arc mélyen jellemzi magát az író-t is.”

Kardos László sajátja volt az az éles-fény-vető szem, mely épp ezzel, a feltárással, a „rendszerbe-állítással” tette meg a magáét, s nevelő reménye (ideálja így!) olyasmí volt: hogy innen már ki-ki a maga útján viheti, mire-hogy, tovább a megismert megismerhetőt. Tulajdonképpen egy szint felett a „kritika” formai külsősége úgy maradt távol tőle, ahogy az író sem rombolhat „tárgyába”; s erről, mélyen az objektivitásra törekvő, de — tudva! — a maga szubjektivitásának elsődleg kitett szellemi lény kettősségével, az így élesült tekintettel vall megint a nagyra becsült, kitűnő Márai ürügyén: „A nagyon is markánsan . . . megvésett íróegéniség mindig eltakarja kicsit a művet. Ez a veszély Márait is fenyegeti. Hatásos egyénisége mellett a mű objektív értékei egy kissé árnyékban maradnak” stb. S akkor bevágja e mondatát: „Mindezt nem kifogásolom”. S meg is magyarázza, miért, s a „nyilván” a kulcsszó, az utolsó sziget, ahol a mégis-kritikus azért már végképp megvethetni véli lábát: „Objektív és szubjektív illetén való kölcsönhatása nyilván egyik titka az író művészi teljességének.”

Kardos László kritikai irodalomtörténet-vázlatgyűjteményében a nagyon is végső megfogalmazások — a körültekintő méltányosság köntösében bár — nem fedik el az objektumot. S ilyképp érdeklődünk: mit is ír Babitsról, mit Kosztolányiról stb., s lapozgatni kezdjük így a kötetet. Ám itt sem az a lényegek lényege, hogy netán — urambocsá! — az érdekességek színterére mi került (ez se volna baj!), hanem hogy a tárgyszerűség hogyan szerveződik. S ezért láttató erejű a *Száz kritika* ekképp rendező gyűjteménye. Mert ahogy imént jelzett célunkat követni próbáljuk — Istenem! —, megint Máraiba botlunk, kiről, a névmutatóban láttuk már, jócskán szerepel itt írás. És a *Válasz Budán* kritikájában ilyesmiket olvashatunk, általános tanulságul megint: „a . . . regény cselekményét . . . nemcsak esztétikai nézőpontok teszik fontossá. Fontossá teszi” (történetesen Márai, de: az író; közbevetés: TD.) „egész magatartása, erkölcsi szerepvállalása, művészetén túli igényei — világosabban az, hogy erkölcsi és művészi mondanivalói pontosan egybevágnak. Ez az attitűd korszerű; ami etikum a műalkotásból lepárolható, azt a művész ma készséggel vállalja önnön emberi erkölcséül”. S az esztétikumról valami: „Azt hiszem, egy egész ember, egy egész író hangolódott át itt lassanként a szemünk láttára. Egy ifjúság elragadó forradalma szerelt itt le, és készül ösztönös bölcsességgel beleolvadni a tradíciókba.” Mit lehet ehhez hozzátenni? Talán hogy a dolgok gyakran még bonyolultabbak. De nem követhető nyomuk, ha a Kardos László által itt és így leszűrt mély tanulságot nem tudatosítjuk előbb; vagy akárhonnét másunnan ugyanezt. És fontos szólam az ő szava is ebben.

Mármost, ha eredeti célunkat akarnánk híven követni — „kiről mit lelünk” —, kénytelenek volnánk át- s visszalapozgatni a tanulmánykötetekbe. Mégis, ami Babitsról, egy 1946-os cikk keretében, itt áll,

szintűgy fontos, mint a másutt árnyalatosabb feldolgozások: „... érezzük . . . hogy ez a költő a szabadság költője volt, a haladásé, ha úgy tetszik, a demokráciáé, a baloldalé. Rejtélyes arisztokratizmusa kényesen idegenkedett a pártoktól, a tömegmozgalmak egyhangú és monumentális alakiságától, a tanoktól és a külsőleges fegyelemtől. De . . .” mindezekon túl és „mindezeketől függetlenül harciosa volt a szabadságnak, az emberméltóságnak, a demokrácia legtöményebb, legtisztább és legvégső lényegének”. És így tovább. Ezek: élő fogalmak. Ha élő anyagról, élő vonatkozásban és élő *szóval*, belső és átélt idő-lüktetéssel mondják sorukat. Ahogy Kardos László is megélté mindennek hitelét, akár a korábbi mintegy három évtized viszontagságai vagy csendjei közepette is. Ekképp értékeli s orok írója az ő pályaközépi tovább-bontakozását.

Weöres Sándorról ugyancsak 1946-ban írja: „Egyszerre őstehetségesen naiv és tudatosan *doctus* . . . Ujjai közt a dolgok fényleni és lobogni kezdenek, megcsordulnak és fölénkelnek . . . Van benne valami végzetesen földietlen, valami hitregei, megindító és magas. Poeta Angelicus.” A *végzetesen* pontossága nyitja itt azt az „ablakot”, mely jellegzetesen Kardos László szólalásáé. S még alkalmasabban illik alkotói személyiségéhez, mint amikor bármi meghatározásra, ha árnyalatnyi is, *kénytelennek* látszik; például Babits védésére, s így tovább. Mindenkor a tényleges anyaelemzés lehetősége volt az ő igazi tere, ahol keze között a szólaló dolgok hozzánk — közelebb — szólni bírtak.

És ezt a minőséget, e hatást rendre el is várjuk írásaitól azután; hallgatunk megállító szavaira, mihelyt olvasói lettünk a gyűjteménynek. Csak egy példa. A külön bekezdéssé „kiugratott” kérdés eleve megállít, egy egész cikk elolvasására késztet. Holott „csak” ennyi: „Mi az, ami úgy feldúlja az olvasót ebben a műben?” (Déry Tibor nagyregényéről, *A befejezetlen mondat*ról van szó. S mily megindító néha egy-egy efféle, akár Kazinczyig visszautaló-visszaemlékeztető tartalmú, szellemű megjegyzését látni; s azóta eltelt idők változásaira gondolni fájva. Ó, feldúlások; ó, régi s valós hitelű poétikák, gyakorlatái . . . ! Szemközt a túlság gyakorlattal. De Kardos László kritikáit látva, hiteles szavainak újabb hitelt adva, mintha bizakodást is éreznénk. A Tóth Árpád-félét, a jó-költő-vigaszt. Ám ez már e gyűjtemény „mélyrétege”. Érdekes, hogy épp evvel: aktualitása. Hanem hát „érdekes”-e külön, hogy egy önmagához hű szellem tovább-élteti írásainak önmagukhoz-hűségét is?!)

Hogyan jellemzi — idézzük csak egyetlen részt — ezt a feldúló hatást? Íme: „Fölabajgat bennünket” (!!) „a könyv világnézet-formáló heves, nagy támadása is. Támadás, amelynek szikrányi iskolaíze sincs. Lehetsz bármily fölényes és megállapodott filozóf, lehetsz politikailag elvtelen vagy elveidhez lezártan szilárd, ez a regény valam

módon fölold és elindít, balra tol, az igazabb emberség, a katakombák felé”. 1947-ben a *Magyarokban* jelent meg; tegyük hozzá csupán ezt.

Ám rejtélye épp hogy semmi sincs „azután már” Kardos László kritikus-jelenségének. Hanem a tiszta értés célja mellett a mindenkor rejtelennek meghagyandó, a legvilágosabb értelem fényében is (sua generis) „csak” derengő fény őrzése, az irodalmi megítélés mélyebb és „angyalibb” szabadságáé. Ezt a pedagógus és a szerkesztő Kardos László ugyanúgy ápolta, mint itt, látjuk megannyiféle példán, műbírálóként is.

Ha egyetlen hasonlatba foglalnánk — lehetetlen! — azt a készte-tést, azt a józan és mégis megfoghatatlan ihletet, mely (egyebekben a kiváltó hatások, ő maga mutat rá, megítélhetetlenek!) e kritikai életművet mindenkor azonos jegyben tartotta, a látszólagos váltások ellenére is, azt lehetne mondani: Kardos László elsődleg mindig ön-maga bírálója akart lenni, ha művekről írt, saját maga vizsgálatát végezte el, akár ha Kosztolányi nagy Csáth Géza-versében „amaz orvos” eleve nem jöhetne, s így, hogy magunkra utaltatunk, bevallás kényszere volna. E kényszert szabadsággá tenni: Kardos László kritika-esszéinek roppant tanulsága.

Mi mindenfélét tudott szeretni, izlésének homogenitása ellenére is! Utaltunk rá; s mégis, a Déry-cikkből hadd álljon itt ez a szinte-kitörés: „Legmélyebben . . . az *erőfeszítés* ráz meg, amelyből ez a mű megszületett. Semmiképp sem olyan alkotás ez, mely egy boldog és gazdag lélekből áldás és ajándék módjára buggyan elő.” Nyomban a nyolcvanas évekhez lapozunk előre, a Kosztolányi műfordítói munkásságát szeretettel, de éles fénnel taglaló kistanulmányig. S ott látjuk: „Átsüt rajtuk” (a költő műfordítói vitacikkein) „az a sajátos izgalom, amely mindig elfogta, ha versfordításokról kellett szólnia. Szellemesek és érvekben gazdagok ezek az írások, a költő szenvedélye és túláradó öröme érzik rajtuk . . .” Ismételjük, mennyi mindenhez volt inye, szíve; önmaga változó esszé-tárgyalakításának különböző korszak-részeit összefogva, látszólagos ellentéteket áthidalva (áthidalni!) is. A folyamatosság *érlelő*, tisztázó, de a meg nem haladandót meghaladva nem mutató pályája lett az övé.

Különös értéke a reflexióra visszafelelő reflexió: amikor irodalom-történeti, életrajzi, esszéisztikus művekről ír, írhat bensőleg átélő objektív értékeléssel. Milyen szép részlet a nagy témát, Adyt feldolgozó Király-monográfia nagyívű kommentálásában is az a kis oldal-hajó vagy kapu, mely megint többlet-térre nyílik: „. . . tüzes ítélmódja . . . bölcs és tudós gazdája marad az anyagnak”, írja a szigorú egyensúlyú, érzékeny pontosságú könyvről. De ezt mintha keveselné, s hozzáteszi: „Király Istvánban” (hadd ismételjük ezt az *Irodalom-történet* hasábjain, épp itt megjelent kis részt mintegy örök-kör-nyitással!) „egy elfojtott lírikus vagy regényíró is segíti a filológust . . .”

És Kardos Lászlóra jellemző módon úgy van bevezetve ez a mondat, hogy „Mégis, akik úgy érzik, hogy...”, s befejezve ekképp: „... azok ebben a fejezetben több megkísértő, a sejtést majdhogynem támogató mozzanatra lelnek”.

Hadd ne részletezzem, kiünknek miként volt s lehet tanára Kardos László. E sorok írójának is, némely módon, az volt, s gondos — sejtésekkel, belső témátámogatásokkal együttes —, el nem hagyható művelet, hogy az maradjon. Ez a mi dolgunk már, ő a magáét megtette, s ennek része az itt bármi ilyes elfogultság nélkül, de nem is szakszerű tagolás szempontjaival tárgyalt gyűjteménykötet. Majd Kardos László monográfusának földadata lehet, a tanulmányok átfogóbbjába a kritikák ugyanily hitelű mély-, de sosem gyorsfűrásait tudományos-szemléletűen beillesztgetni. Az átfedések gazdag rendszere jöhet létre így, s azt hiszem, ismétlődések nem fognak fárasztani bennünket akkor sem. A tanulságok feldolgozása e nem lényegtelen téren, mondani, javallani sem kell külön, most kezdődik, kezdődhet.

TANDORI DEZSŐ

STAUD GÉZA
(1906 – 1988)

Az irodalomtudomány és a színháztörténet jelentős alakja távozott közülünk. Széles körű munkássága több mint fél évszázadot ölelt át, 1931-ben megjelent doktori disszertációjától kezdve addig a nagyszabású forrástanulmányig, amely a Magyar Tudományos Akadémiának a XVIII. századdal foglalkozó munkálatai keretében a magyarországi jezsuita iskolai színjátékok feltárását kezdte meg. A közlés befejezése már nem adatott meg a számára.

Az Eötvös Kollégium magyar–francia művészettörténetszakos tagjának első publikált művét olvasva — *Az orientalizmus a magyar romantikában* —, feltűnhetett széles körű anyagismerete, filológiai szenvedélye. A felfedezés öröme világította át az adatokban gazdag anyagot és az a felismerés, hogy a magyar irodalom a keleti világ motívumainak bő felhasználásával is a „nemzetivé válás nagy gondolatát” szolgálta.

Talán az ismeretlen iránti kíváncsiság, talán más benső vonzalmak indíthatták arra, hogy ennek a tanulmánynak a megírásával párhuzamosan, 1929-ben beiratkozzék Hevesi Sándornak, a Nemzeti Színház